

Отримана: 19.10.2023

Прорецензована: 08.11.2023

Прийнята до друку: 20.11.2023

email: elisabeth_borysenko@ukr.net

DOI: 10.25264/2312-7112-2023-25-39-43

Борисенко Є. Постправа: загроза демократії та сприяння ідеології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, 2023. № 25. С. 39–43.

УДК: 101.1:32

Єлизавета Борисенко**ПОСТПРАВДА: ЗАГРОЗА ДЕМОКРАТІЇ ТА СПРИЯННЯ ІДЕОЛОГІЇ**

Нова епоха існування людства приносить і нові виклики. Нині воно володіє інструментом, що не лише дає певне благо, але й несе велику загрозу для існуючого світового порядку – Інтернет. Швидке поширення інформації є як перевагою, оскільки допомагає миттєво поділитися зі світом нагальними новинами, так і небезпекою, бо так само скоро може розповсюджувати дезінформацію. І, здавалося б, люди брехали протягом усієї своєї історії, але саме всеохопне та миттєве поширення неправдивої маніпулятивної інформації стало особливістю нашого часу. Виникла ситуація, що не була характерною для всіх попередніх епох, а дослідники швидко дали їй назву – постправа. Цей термін швидко підхопили та почали поширювати як у наукових колах, так і в ЗМІ. Постправа – це ситуація, у якій апеляція до емоцій має більшу вагу, ніж аргументоване оперування фактами, що апелює до розуму. І в цьому випадку вона є благодатним середовищем для поширення фейків, маніпуляцій та пропаганди. Також вона створює всі умови для поширення ідеології. З одного боку, вона роз'єднує суспільство, адже тепер у кожного «своя правда», своя інформаційна бульбашка, а, отже, зникають спільні сенси, орієнтири та, зрештою, здоровий глузд. Це становить пряму загрозу існуванню демократичних режимів, адже підриває його засадничі основи. З іншого – саме така індивідуалізація перетворює людей на масу (у розумінні Х. Арндт), якою легко маніпулювати та насаджувати їй ідеологічно правильні думки та переконання. До того ж, людям більше не потрібно щось доводити, опираючись на реальні факти та добре аргументовані твердження. Достатньо створити емоційно приємну картинку у їх уяві, у яку вони самі захочуть повірити. Тож ключовим засобом досягнення своєї корисливої мети стає мова, що більше не потребує якогось зв'язку із реальністю, а замикається сама на собі. У такому випадку важливо з'ясувати як саме вситуації постправи саме через мовні маніпуляції людство знову стало близьким до краху демократії та становленню чи підсиленню вже існуючих тоталітарних режимів.

Ключові слова: *постправа, мова, ідеологія, Арндт, демократія, маси.*

Yelyzaveta Borysenko**POST-TRUTH: A THREAT TO DEMOCRACY AND PROMOTION OF IDEOLOGY**

The new era of human existence brings a new challenges. Today, humanity has the Internet. It is a tool that not only improves, but also poses a great threat to the existing world order. The rapid spread of information is both an advantage (as it helps to instantly share breaking news to the world) and a danger (as it can spread misinformation just as quickly). It is possible to say that people have lied throughout their history, but it is the widespread and instantaneous distribution of false and manipulative information that has become a feature of our time. The situation that arose was not typical for all previous eras, and researchers quickly gave it the name "post-truth". This term was quickly picked up and began to spread both in academic circles and in the mass media. Post-truth is a situation in which the appeal to emotions has more weight than the reasoned operation of facts, which appeals to reason. And in this case, it is a suitable environment for the spread of fakes, manipulations and propaganda. It also creates favorable conditions for the spread of ideology. On the one hand, it divides society, because now everyone has "his own truth", his own information bubble, and, therefore, common meanings, orientations and, ultimately, common sense disappear. This poses a direct threat to the existence of democratic regimes, because it undermines its fundamental foundations. On the other hand, it is this individualization that turns people into masses (in term of H. Arendt), which can be easily manipulated and implanted in them with ideologically correct thoughts and beliefs. In addition, people no longer need to prove something based on real facts and well-argued statements. It is enough to create an emotionally pleasant picture in their imagination, in which they themselves want to believe. Thus, language, which no longer needs any connection with reality, but closes in on itself, becomes the key means of achieving its selfish goal. In such a case, it is important to find out exactly how, in the post-truth situation, precisely thanks to language manipulation, humanity again became close to the collapse of democracy and the establishment or strengthening of existing totalitarian regimes.

Keywords: *post-truth, language, ideology, Arendt, democracy, masses.*

Вступ

Інформаційна ера – світ, у якому ми живемо сьогодні. Збільшення можливостей поширення інформації стало для людства як перевагою, так і викликом. У невинному інформаційному потоці

ми знаємо все і, водночас, не знаємо нічого, бо все прочитане, почуте чи побачене зливається в шум, з якого людина виловлює лише те, що хоче чути. Відтак, інформаційна доба стає дуже сприятливим середовищем для розквіту популізму, поширення маніпуляцій суспільною думкою та збільшення можливостей пропаганди. Саме в цей час виникає термін «постправа», який використовують, щоб наголосити – правда більше не має значення для людей, важливішою стає не істина, а їхні уявлення та переконання (навіть якщо вони хибні). І саме тому ними стає легше маніпулювати, оскільки факти для них перестають мати якесь значення, а перемагає той політик, який зуміє достукатися до їх серця, а не розуму. Відтак посилюється загроза поширення ідеологій, які апелюють до емоцій.

Отже, метою статті є з'ясувати, чи справді ситуація постправи може призвести до виникнення й поширення ідеологій.

Задля її досягнення проаналізуємо термін «постправа» через призму комунікативної практичної філософії (К.-О. Апель, Ю. Габермас, Г. Скірбек, А. Єрмоленко), інструментарій якої допомагає дослідити сучасну комунікацію. Наприклад, актуальною й досі лишається фундаментальна праця Ю. Габермаса «Теорія комунікативної дії», одна з головних тез якої – діагноз сучасної доби, що полягає у експансії структурної раціональності в життєвий світ. Виявлення цієї патології важливо для того, щоб показати використання мови як стратегічного медіуму, що є характерним саме для тоталітарних режимів, мета яких – поширити й нав'язати свою ідеологію. Що ж до інформаційної політики в тоталітарних режимах, то в цьому випадку й досі засадничою залишається відома робота Х. Арндт «Джерела тоталітаризму».

Про позитивний та негативний наслідки швидкого поширення інформації, що є характерним для нашої епохи, говорить у своїй книзі «Епістемічні виклики у сучасному світі» норвезький філософ Г. Скірбек, де також оперує терміном «постправа». Розглядові цієї проблеми присвячені й окремі статті А. Єрмоленка, зокрема «Як можлива істина в «ситуації постправи»?». Врешті, варто взяти до уваги праці, присвячені дослідженню постправи в різних її проявах. Це, зокрема, книги Б. МакКоміскі «Риторика й композиція постправи», Л. Макінтайра «Постправа», «Соціальні медіа й постправдивий світовий порядок. Глобальна динаміка дезінформації» Г. Козентіно та збірник «Демократія і фейкові новини. Інформаційні маніпуляції і політика постправи» (під ред. С. Гіусті та Е. Пірас).

Виникнення й визначення терміна

Термін «постправа» з'явився ще в 1992 році. Вперше його вжив у своїй статті «Уряд брехні» (A Government of Lies) для видання «The Nation» американський драматург Стів Тесіч, який говорив, що ми стали суспільством, про яке тоталітарні лідери могли лише мріяти, адже, якщо раніше їм доводилося усіма силами придушувати та приховувати правду, то тепер «ми своїми діями говоримо, що це вже не потрібно, що ми набули духовного механізму, здатного заперечувати правду будь-якого значення. По суті, ми, як вільні люди, вільно вирішили, що хочемо жити в певному світі постправи» [10, с. 14]. Пізніше з'являлися його поодинокі розробки іншими авторами, але лише в 2016 у зв'язку з обранням на посаду президента США Д. Трампа, кампанією Brexit у Великобританії та розквітом популярності популістських течій у інших країнах про цей термін активно заговорили журналісти та експерти з різних галузей, зокрема й філософії. Відтак до нього виникає інтерес, адже «... поняття постправи оновлює та вносить нову складність у давню проблему, і як таке воно стало одним із визначальних понять епохи соціальних медіа» [5, с. 17]. Політики брехали в усі часи, в цьому немає нічого нового та незвичного, але лише сучасну ситуацію постправи «... відрізняє охоплення та швидкість, які характеризують циркуляцію оманливих комунікацій» [5, с. 17].

Оксфордський словник визнав термін «постправа» найбільш вживаним у 2016 році та визначає його прикметником, що «стосується або позначає обставини, за яких об'єктивні факти менш впливають на формування громадської думки, ніж заклики до емоцій та особистої віри»¹. У Кембриджському словнику також є схоже визначення: «Це прикметник, який вживається щодо «ситуації, коли люди частіше сприймають той аргумент, що ближче їм на основі своїх емоцій та переконань, а не той, що базується на фактах»»².

¹ <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/post-truth>

² <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/post-truth>

Постправа та ідеологія

Відштовхуючись від цих визначень, більшість сучасних дослідників будують власні теорії. Одним із цікавих напрямів досліджень є пошук витоків постправи в працях різних філософів. Наприклад, британський соціолог С. Фуллер говорить про передбачення постправи у «Державі» Платона. Нагадаємо, що проект Платона передбачає поділ суспільства на три категорії: ремісники, воїни та філософи, які й мають бути на чолі держави. Саме ця остання категорія і є, по суті, носієм істини. Тоді як, простим людям, на думку Платона, не варто перейматися подібними речами. Відтак у третій книзі «Держави» йдеться, що царі-філософи, знаючи як краще, самі створюють для народу певну реальність, говорячи як потрібно чинити: «І кому іншому як не правителям держави годиться застосовувати брехню як проти ворогів, так і проти своїх громадян задля користі своєї держави...» (Платон. Держава 389с). Отже, сам Платон зазначає, що правитель може збрехати, якщо це піде на користь держави та її мешканцям. Тому «врешті це означає, що з погляду істини ці люди знають хибний спосіб існування світу, який працює, і дозволяє тим, хто знає справжній спосіб світу, зробити кращий світ для всіх разом. У цьому полягає держава Платона – і в цьому полягає концепція постправи» [11].

У цьому контексті доречно звернутися до Карла Поппера, який у праці «Відкрите суспільство та його вороги» фактично говорить про те, що платонівські царі-філософи є пропагандистами, які насаджують своє уявлення про світ населенню. Відтак неможливо не згадати працю Х. Арндт «Джерела тоталітаризму», у якій вона описала основні принципи існування тоталітарних держав.

Арндт зазначає, що основою тоталітарних рухів «є маси, що з тієї або іншої причини мають схильність до політичної організації» [1, с. 360]. Тож тоталітарні рухи Арндт визначає як особливі масові організації атомізованих (ізолюваних) індивідів. І це саме те, що ми можемо спостерігати сьогодні – суспільство все більш індивідуалізується. Навіть попри розширення можливостей комунікації кожен сам замикається у власній «інформаційній бульбашці» та залишається при своїй думці. Відтак «в сучасному світі, де кожен – сам собі автор, авторитет та критерій істини/прави, що обирає зі всього масиву інформації ту, яка відповідає його уявленням та емоційним переживанням, виштовхуючи на периферію альтернативні думки, складно/не можливо знайти спосіб зупинити поширення викривленої інформації» [2, с.17].

У такому суспільстві, де немає опори на істинність, виникає загроза для демократії. Дослідниця Ф. Меренда говорить, що згідно з Арндт, надзвичайно важливим є здоровий глузд (common sense), «...здоровий глузд, необхідний для того, щоб називати речі та обговорювати їх, довіряючи тому факту, що коли ми говоримо, людина, з якою ми розмовляємо, отримує приблизно схоже уявлення про те, що ми маємо на увазі, вимовляючи це слово» [6, с. 26]. Якщо ж цей здоровий глузд втрачається, а брехня та маніпуляції навпаки набирають сили, то це унеможливує суспільний дискурс, що є надзвичайно важливим для нормального функціонування демократії. Відтак, «коли фактична правда ставиться під сумнів, заперечується та замінюється навмисною брехнею, ми можемо почати хвилюватися щодо здатності демократичних гарантій запобігти будь-якому політичному дискурсу, що прокладає шлях до здійснення влади, яка нагадає нам більше політичне панування, ніж демократичну владу» [6, с. 27].

Отже, маси, що становлять основу режиму, – максимально різноманітні й не пов'язані між собою люди. Оскільки вони не є пов'язаними між собою, то не мають спільної думки, спільної ідеї, яка би їх об'єднувала. І якраз оцих максимально різних людей має згуртовувати якась одна ідея, нав'язана, звісно ж, тоталітарними лідерами. Саме тому, тоталітарні рухи – це масові рухи. Абсолютно атомізовані індивіди мають триматися купи лише завдяки одній абстрактній ідеї, жити в одному абстрактному світі, старанно створеному для них царями-філософами (подібно до того, як і писав Платон). Тому Арндт пише: «Перед тим, як тоталітарні рухи здобувають владу й облаштовують світ відповідно до своїх доктрин, вони створюють цілий брехливий світ несуперечності, який більше відповідає потребам людського розуму, аніж сама реальність» [1, с. 364].

Мова як стратегічний засіб

Якщо ж керівництво державою пов'язане з мовними маніпуляціями, то якою ж є риторика постправи? Цю проблематику досліджує Б. МакКоміскі в роботі «Риторика й композиція постправи». Класична риторика, обґрунтуванням принципів якої займалися ще Платон та Арістотель, полягала в словесному маніпулюванні з фактичною даністю, істиною, тощо. Вона апелювала до істини, та,

попри всі маніпуляції, була нероздільна з нею. Тепер же «у цьому світі постправди (без правди чи брехні) мова стає суто стратегічною, без посилання на що-небудь, окрім себе» [7, с.6]. Відтак, мова замикається сама на собі. МакКоміскі визначає постправду як «... стан, в якому мова не має жодних посилань на факти, істини та реалії» [7, с. 6] й в цьому випадку мова виявляється лише суто стратегічним медіумом. Як влучно наголошує А. Єрмоленко, «...такі явища, як “ситуація постправди”, “ситуація гібридності”, виникають у відповідних комунікативних практиках, коли комунікація, спрямована на порозуміння, підміняється комунікацією, спрямованою на досягнення певного результату, тоді комунікація утворюється за образом і подобою цілераціональної дії, постаючи як стратегічна дія» [3, с. 12].

Основою риторики в світі постправди стає те, що МакКоміскі та деякі інші автори (зокрема й Г. Скірбек) називають, слідом за американським філософом Г. Франкфуртом, «bullshit» (з англ. – маячня), що не має ніякого стосунку до істини чи реальності. До того ж головним фактором існування та дієвості таких послань, що не несуть ніякого істинного змісту є те, що аудиторія «...не шукає інформації, на якій засновує свою думку, вона домагається думок, що підтверджують її переконання» [7, с. 12]. Тобто, переважна більшість людей, чуючи лише те, що бажає, не перевіряє істинність тієї чи іншої інформації, тому й самим ораторам більше не доводиться перейматися достовірністю своїх висловлювань.

Звертаючись до іншої теорії – мовленнєвих актів Дж. Остіна та Дж. Сьорля, ми можемо схарактеризувати таку риторичну перлокутиву, оскільки, з одного боку, вона не несе чіткого інформаційного посилення, а з іншого – впливаючи на емоції людей спонукає до тих чи інших дій. Аналізуючи цю теорію, Ю. Габермас наголошує також на тому, що такі перлокутиви можуть бути прихованими, а тому несуть ще більшу загрозу для нормальної комунікації. Якраз подібну ситуацію ми й спростерігаємо в «ситуації постправди», «...коли якість твердження начебто не претендує на правду, але щось стверджує, постаючи у вигляді прихованого перлокутиву» [3, с. 24]. Тож в епоху постправди посилюється сила пропаганди, що зринає у вигляді хибної комунікації (Габермас) чи симулякрів (Бодріяр). Така «хибна комунікація» виникає тому, що інформаційний простір наповнюється перформативними суперечностями (Апель). Саме тому А. Єрмоленко пропонує виробити процедуру їх виявлення.

Відтак постправда стає чимось на зразок ідеології, як уже зазначав згаданий вище С. Тесіч. Цю думку розвиває Л. Макінтайр у роботі «Постправда». Він пише: «Постправда є формою ідеологічного верховенства, завдяки якій ті, хто її практикують намагаються змусити когось повірити в щось, попри те – добре це обґрунтовано чи ні» [8, с. 12]. Фактично, політики стають платонівськими «царями-філософами», які створюють свою реальність. До того ж тепер, коли люди сприймають лише те, що підтверджують їхні вірування (beliefs), справа полягає навіть не у фальсифікації чи відмові від фактів, а у їх підриві (corruption), в результаті чого «...факти правдоподібно зібрані та надійно використані для формування переконань про реальність» [8, с. 11]. Подібну думку висловлює й український соціолог В. Степаненко, який зазначає, що «проблема фактів в обставинах постправди полягає радше у запереченні самих фактів або також у продукуванні псевдофактів та у символічному конструюванні вигаданої та сфальсифікованої реальності на їх підставі» [4, с. 12]. Тож такі політичні персоналії як Д. Трамп чи Б. Джонсон дозволяють собі демонструвати «недбалу байдужість до того, що є правдою», розповідаючи про те, що глобальне потепління – це вигадка Китаю задля атаки на американську економіку – у випадку першого, чи про перевищену вартість членства в ЄС для Британії – у випадку другого. Г. Скірбек також наголошує, що «є також ті, кому просто байдуже, чи їхні висловлювання правдиві чи хибні, чи епістемічно змістовні чи безглузді, доки вони своїми висловлюваннями отримують те, що хочуть» [9, с. 8].

Висновок

Отже, постправда – це ситуація, в якій емоції відіграють важливішу роль, ніж розум, оскільки правда чи істина стають суб'єктивними. Дійсність, апелюючи до фактів уже не мають ніякого значення. Сприймається лише та інформація, що уже підтверджує сформовані в людини переконання, що й створює довкола неї її бульбашку.

Розділені у своїх «бульбашках» люди починають ще більше віддалятися одне від одного. У такий спосіб суспільство індивідуалізується та атомізується. Втрата спільних сенсів проблематизує демократичні процеси. До того ж, як показала в минулому столітті Х. Арндт, саме роз'єднане суспільство й становить масу, що є схильною підпадати під вплив ідеології.

Якщо раніше тоталітарній пропаганді потрібно було, часом силоміць, позбавлятися від альтернативних думок, то тепер, як підмітив ще в кінці ХХ століття С. Тесіч, люди самі прагнуть жити в емоційно комфортному світі брехні. Перемагає той політик, чия брехня буде людям солодшою та підживлюватиме їх навіть найабсурдніші думки та переконання.

Тож мова політиків перетворюється на стратегічний медіум, мета якого – маніпуляція суспільною думкою. І, хоч так відбувалося завжди, але саме зараз використання мови як стратегічного медіуму стала апогеєм, оскільки тепер вона замкнулася сама на собі. Більше не потрібно ніяких посилань на факти, достатньо лише вміло вигадати фейк, у який би люди повірили не тому, що він правдоподібний, а тому що вони хочуть у це вірити. Тому перспективою для подальших досліджень є виявлення причин того, чому останнім часом правда істина стали неважливими.

Література:

1. Арендт Х. *Джерела тоталітаризму*. Київ: Дух і літера. 2005. 550 с.
2. Гайналь Т.О., Кучера І. В., Білоус С. І. Епоха постправди: фактори виникнення і виживання. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 2022. №36. С. 15–20.
3. Єрмоленко А. *Як можлива істина в «ситуації постправди»? / Круглий стіл журналів «Філософська думка» та «Соціологія: теорія, методи, маркетинг»: Комунікація та політика за доби постправди. – Філософська думка*, 2018. С. 23-24.
4. Степаненко В. Об'єктивність і цінності за доби постправди. Круглий стіл журналів «Філософська думка» та «Соціологія: теорія, методи, маркетинг»: Комунікація та політика за доби постправди. – *Філософська думка*, 2018. С. 11-14.
5. Cosentino G. *Social Media and the Post-Truth World Order: The Global Dynamics of Disinformation*. Palgrave macmillan. 1st ed. 2020. 147 p.
6. Merenda F. Reading Arendt to rethink truth, science and politics in the era of fake news. *Democracy and Fake News. Information Manipulation and Post-Truth Politics*. Edited by Serena Giusti and Elisa Piras. London and New York: Routledge. 2021. P. 19-30
7. McComeskey, Bruce Post-truth rhetoric and composition. Logan: Utah State University Press. 2017. 58 p.
8. McIntyre, L.C. Post-truth. Cambridge, MA: MIT Press. 2018. 240 p.
9. Skirbekk G. *Epistemic challenges in a modern world. From “fake news” and “post truth” to underlying epistemic challenges in science-based risk-societies*. Zürich: LIT Verlag. 2019.
10. Tesich S. A Government of Lies. *The Nation*, January 1992, p. 12–14.
11. Fuller Steve. Post-truth. *Serious science*, 2017, December <http://serious-science.org/post-truth-8875>